

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД**

РЕГІОНАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ СИСТЕМИ

(ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ)

**ВИПУСК 3 (XLVII)
ЧАСТИНА 1**

ЛЬВІВ 2004

Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Збірник наукових праць). Випуск 3 (XLVII) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній. Частина 1. – Львів, 2004. - 446 с.

Представлені у збірнику статті присвячені розгляду теоретичних та прикладних аспектів формування регіональних суспільних систем. Звернення вчених та практиків до їх дослідження як об'єкту регіональної економіки зумовлене стратегією переходу України до інноваційної моделі розвитку, економіки знань, потребою запровадження соціальних, економічних та демократичних європейських стандартів життєдіяльності людини, суспільства та держави в цілому. У статтях збірника розкрито організаційно-економічні та соціальні механізми формування територіальних суспільних систем – суспільно-економічних, соціальних, інноваційних, а також галузевих.

Розраховано на широке коло наукових працівників, фахівців органів державного та регіонального управління, які займаються питаннями розвитку регіональних суспільних систем.

Редакційна колегія:

Долішній М.І.	академік НАН України, доктор економічних наук, професор (відповідальний редактор)
Злупко С.М.	доктор економічних наук, професор (заступник відповідального редактора)
Бойко Є.І.	доктор економічних наук, професор
Беленький П.Ю.	доктор економічних наук, професор
Побурко Я.О.	доктор економічних наук, професор
Писаренко С.М.	доктор географічних наук, професор
Смовженко Т.С.	доктор економічних наук, професор
Павлов В.І.	доктор економічних наук, професор
Семів Л.К.	кандидат економічних наук (відповідальний секретар)

Рецензенти:

Данилишин Б.М.	член -кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор (Київ)
Пила В.І.	доктор економічних наук, професор (Київ)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №5911 від 05.03. 2002 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України (Протокол №6 від 21 жовтня 2004 р.)

ТЕРИТОРІАЛЬНА СУСПІЛЬНА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Останнім часом в наукових публікаціях регіонально-економічної галузі знань все частіше оперують терміном «територіальна суспільна система», ототожнюючи зміст цього поняття з дефініціями «регіон», «адміністративних район», «місто», «область», «економічна система» тощо. Що ж представляє собою територіальна суспільна система (ТСС)? Чи можна вважати ТСС об'єктом вивчення регіональної економіки? Якщо так, то що слід розуміти під ТСС в сучасній Україні в контексті цієї науки? Яка структура ТСС? Які процеси протікають в їх межах? Які підходи можна вважати визначальними при вивченні ТСС в царині регіональної економіки? Чи можуть ТСС набувати особливих ознак в умовах трансформації економіки? Ці та інші питання надзвичайно актуалізують обрану нами тему для цієї статті, в рамках якої ми спробуємо дати відповіді на найголовніші з них.

В терміні «ТСС» присутнє слово «територіальна». Отже, мова йде про системи, в яких головним атрибутом є територія. В економічній науці сформувалися полярні погляди на відношення економістів до території чи простору. З одного боку стверджується, що «Економічна теорія використання простору й особливо теорія розміщення господарських об'єктів розцвіли й оформилися в ХІХ в., але ці процеси протікали майже в повній ізоляції від основних течій економічної науки - як «класики», так й «неокласики». З іншого боку, низка вчених з цим справедливо не погоджувалася, оскільки кожна з економічних теорій чи концепцій розроблена при врахуванні досвіду розвитку конкретної економічної системи. А будь-яка економічна система не може існувати поза простором і часом. Отже, і в класичних, і в неокласичних теоріях територія завжди присутня, хоча і в неявно вираженій формі.

В регіонально-економічних концепціях присутність території

© Долішній М.І. – д.е.н., професор, академік НАН України, директор Інституту регіональних досліджень НАН України; Шевчук Л.Т. – к.е.н., ст.н.с. Інституту регіональних досліджень НАН України; Шевчук Я.В. – аспірант Інституту регіональних досліджень НАН України.

найчастіше підтверджувалася наявністю таких лексичних одиниць, як «регіон» і «район», які спочатку в географії, а згодом в регіональній економіці стали традиційними. Причому, в останній третині ХХ століття сформувалася чи не найбільша увага наукового світу до дефініції “регіон” та до виявлення закономірностей його розвитку. Дослідженням регіонів займалася величезна плеяда провідних вчених в різних країнах світу. Серед них особливо виділялися такі українські вчені, як М.І.Долішній, С.М.Злупко, С.І.Іщук, Ф.Д.Заставний, М.М.Паламарчук, О.М.Паламарчук, Є.І.Пітюренко, В.А.Поповкін, Д.М.Стеченко, Н.Ф.Тимчук, М.Г. Чумаченко, О.І.Шаблій та інші [4, с.181].

Саме в цей період виникли та викристалізувалися в рамках різних галузей знань різні наукові підходи до вивчення, розуміння змісту та визначення перспектив розвитку того чи іншого регіону та були здійснені переважно підпорядковані конкретним цілям класифікації регіонів, що відображали неоднозначне відношення до досліджуваної території. Про це засвідчує, наприклад, класифікація, яка вважається загальноновизнаною в західній науковій літературі:

1) Регіони, що виділяються за одиничними ознаками (прості регіони).

2) Регіони, що виділяються за декількома ознаками, відображаючи, по суті, сполучення або симбіоз різноманітних явищ (складні регіони).

3) Регіони, що охоплюють майже всю сукупність проявів людської діяльності в межах аналізованої території, висвітлення якої вимагає відображення тісного взаємозв'язку між природними і суспільними індикаторами території (тотальні регіони) [4, с.181].

Як бачимо, приведена класифікація є, по суті, своєрідним відображенням ступеня генералізації ознак, за якими виділялися групи регіонів. Отже, універсального визначення регіону, придатного «на усі випадки життя», так і не було створено. А потреби практики вимагали власне такого визначення. Адже, цей термін з'явився в багатьох нормативно-законодавчих документах і актах, хоча і на сьогоднішній день чинне законодавство України не містить однозначного визначення змісту поняття “регіон” з врахуванням його економічної, соціальної й правової суті. А, очевидно, характеристика правової сутності регіону повинна базуватися на категорії “інтерес” як на феномені, властивому лише людині і формам суспільної організації [4, с.181-183].

Таким чином, сформоване на початок ХХІ століття знання про регіон не відповідає вимогам сьогодення.

В роботі [4, с.184] наголошується: міждисциплінарне, розсіяне в різних науках і сформоване в рамках відмінних наукових підходів знання про регіон, яке знайшло відображення в економічній теорії XIX і XX століть, повинно перерости у XXI столітті у синтез філософсько-психологічного, віртуально-інформаційного, поле-фізичного системного знання, що має викристалізуватися в світлі нової парадигми науки і зафіксуватися в царині нормативно-законодавчої регіональної політики.

У цій же ж публікації висловлюється думка, що розвиток регіонального дискурсу XXI століття повинен здійснюватися за наступною схемою: 1) регіон – складна соціально-економічна система, що має двояку будову: складні системні об'єкти і соціально-економічне поле регіону; 2) регіон – економіко-правова ланка національного господарського комплексу України і глобальної економічної системи; 3) соціально-економічні моделі перспективного розвитку різних регіонів [4, с.184].

А це, по суті, підводить до того, що регіон, який на сьогоднішній день, без сумнівів, визнаний як міждисциплінарний об'єкт дослідження, повинен розглядатися як універсальний об'єкт вивчення навіть в рамках однієї конкретної науки, наприклад, економіки чи регіональної економіки. Таку універсальність можна відобразити лише у випадку, коли регіон розглядати як складну територіальну суспільну систему, котра, в свою чергу, складається з низки ТСС нижчого ієрархічного рівня і котра є одночасно ланкою ТСС вищого ієрархічного рівня - національного господарського комплексу.

Відомо, що дослідженню ТСС присвячена величезна кількість праць географів, зокрема таких відомих вчених, як Е.Б.Алаєв, Ф.Д.Заставний, М.Д.Пістун, О.І.Шаблій, О.Г.Топчієв, М.М.Паламарчук, О.М.Паламарчук. Відразу напрошуються наступні запитання: чи можна розглядати ТСС онтологічним об'єктом вивчення одночасно двох наук - суспільної географії та регіональної економіки? Яка відмінність в поглядах на ТСС в суспільній географії та в регіональній економіці?

Таким чином, незважаючи на глибоке вивчення ТСС в царині різних наук, причому при застосуванні міждисциплінарного підходу, на сьогоднішній день залишається низка питань, пов'язаних з ТСС, на які необхідно дати відповіді.

У якості робочої гіпотези нами висуваються такі важливі тези:

1. ТСС – онтологічний і конкретний об'єкт вивчення регіональної економіки. Як онтологічний об'єкт, ТСС – це частина реальності, яка вивчається регіональною економікою. Як конкретний об'єкт вивчення

регіональної економіки, ТСС – це система, елементом котрої є територія, на якій вона формується, причому ця територія оконтурена політико-адміністративними границями і має системоформуючий центр – політико-адміністративний центр.

2. В транзитивній економіці, зокрема в економіці України, ТСС відзначаються специфічними змінами в структурі матеріальних мереж об'єктів, що входять в її склад, та в структурі тимчасових мереж, котрі виникають в результаті взаємодії людей, груп людей в процесі діяльності, та представляють собою так звані економічні мережні структури. При цьому зростає невідповідність та неузгодженість цих двох типів структур.

3. В результаті виникають нові матеріально-діяльнісні економічні структури, які об'єднують матеріальні та суб'єктні об'єкти на основі взаємозв'язків, що формуються між ними. Саме ці структури вимагають найгрунтовніших досліджень в рамках сучасної регіональної економіки.

Підтвердження чи спростування нашої робочої гіпотези вимагає дослідження змісту поняття «територіальна суспільна система». В сучасній науковій літературі різних галузей знань більшість дослідників розглядають територіальну суспільну систему як фрагмент реальності, а точніше - частину суспільства, що функціонує на конкретній території. Якщо взяти до уваги, що суспільство і економічна діяльність є невіддільними одне від одного, то очевидно, що в такому трактуванні ТСС можна розглядати в регіональній економіці як її онтологічний об'єкт дослідження.

Для розуміння суті ТСС як конкретного об'єкту вивчення регіональної економіки необхідно розкрити зміст кожного слова, що входить в словосполучення «ТСС».

Перше слово «територіальна» означає, що система, яку ми розглядаємо, повинна мати у якості однієї з головних складових територію.

Зазвичай, в економіко-географічних та економічних дослідженнях територія розглядається як обмежена частина твердої поверхні Землі з властивими їй природними й антропогенними властивостями й ресурсами, що характеризується довжиною й шириною (площею) як особливим видом «просторового» ресурсу, географічним положенням й іншими якостями, котрі є об'єктом конкретної діяльності або дослідження [1, с.50-52].

Окреслюючи дефініцію «територія» Е.Б.Аласв наголошує, що будь-яка територія:

- є місцем зосередження (носієм) всіх або майже всіх ресурсів, і, чим більші розміри території, тим, як правило, вона багатша на ресурси;

- має особливий «просторовим» ресурс (як операційний базис діяльності суспільства);

- має, крім кількісних, і якісні характеристики (наприклад, географічне положення, особливості рельєфу, розчленованість берегової лінії та ін.); рівні за площею території можуть мати різну цінність для суспільства [1, с.50].

З цим не можна не погодитися, але до сказаного слід додати наступне. Практика життєдіяльності людського суспільства підтверджує, що останнім часом все більшого значення набуває третій вимір – вертикальна протяжність, як вглиб землі чи океану, так і вгору. Ось чому, говорячи про територію, мають (в обов'язковому порядку) на увазі і цей третій вимір, оскільки «зосередження всіх або майже всіх ресурсів» включає, наприклад, кам'яне вугілля, яке є під землею чи кліматичні ресурси, які є над поверхнею землі. Незважаючи на це, останнім часом з метою концентрації уваги на цьому третьому вимірі використовують терміни «простір» замість «територія», «просторовий» замість «територіальний». Ми вважаємо, що в контексті виявлення, окреслення і вивчення територіальних суспільних систем поняття «територія і простір» та «територіальний і просторовий» можна розглядати як синоніми.

Але, є ще кілька особливостей, пов'язаних з використанням поняттям «територіальний». Ці особливості стосуються багатозначності цього поняття. На них вказує Е.Б.Алаєв: «Територіальний: а)стосовно конкретної території; б)стосовно національної території держави; в)синонім терміну просторовий, коли не підкреслюється динамічна характеристика явища, або терміну регіональний, коли не підкреслюється структурність даної території; г)контекстуально - як антонім термінів компонентний або галузевий» [1, с.51].

На нашу думку, коли мова йде про територіальну суспільну систему, всі варіанти, зазначені Е.Б.Алаєвим, повинні узгоджуватися з юридичними поглядами на суть «ТСС». Це означає, що територія конкретної ТСС не може бути довільною. Вона має границі, які зафіксовані адміністративно-територіальним поділом держави. Наприклад, ТСС національного рівня розташована на національній території держави й окреслена її кордонами, території ТСС регіонального рівня – це території 24 областей України і автономної республіки Крим і т.д. Територія кожної ТСС має центр, який є одночасно адміністративним центром.

Особливостями території в значній мірі визначається взаємне розташування в межах ТСС окремих економічних об'єктів, груп таких об'єктів - мереж, а також центрів, вузлів тощо.

Зазначимо, що територія – це основа, на якій будується, організовується, функціонує ТСС. Те, що поняття «ТСС» є надзвичайно динамічним, підтверджується перманентним уточненням поняття «система», яке триває багато років і у нових публікаціях час від часу з'являється в науковій літературі.

Загальноприйнято, що під системою слід розуміти поєднання об'єктів, явищ, процесів (з їхніми властивостями, відносинами) з упорядкованими взаємними зв'язками, що надає такому поєднанню нові якості: цілісність, яка формується наявністю єдиної для всього поєднання мети, та наявністю функцій, відсутніх в окремих об'єктів-елементів; автономність, під якою розуміється прагнення до більшої внутрішньої впорядкованості, заповнення «відсутніх» елементів і функцій; стійкість, котра представлена прагненням до збереження або до такого розвитку структури, що забезпечує здійснення системою генералізованої функції. При цьому зазначимо, що територіальній суспільній системі цілісність, стійкість і автономність в значній мірі забезпечують політико-адміністративні границі. ТСС існує реально, незалежно від дослідника, завдання якого полягає не в тому, щоб шукати чи виділяти цю систему з навколишнього середовища, оскільки вона вже окреслена політико-адміністративними границями, а, насамперед, в тому, щоб виявити її структуру, яку можна показати в багатьох зрізах, та з'ясувати особливості механізму функціонування через котрі, безумовно, можна впливати на неї в потрібному напрямку. Отже, як бачимо, ТСС - об'єкт не тільки дослідження, а й управління.

Зазначимо, що об'єкт або сукупність об'єктів, котрі виконують у системі одну функцію, називають «елементом системи». Отже, функція – це та роль, яку відіграє елемент в системі, а функціонування – це спосіб або форма існування ТСС з метою здійснення властивій їй ролі у ТСС більше високого рангу та відтворення при цьому самої себе. Якщо ТСС відтворює себе на розширеній основі, то функціонування є тотожним росту; якщо цей ріст відбувається переважно за рахунок збільшення кількісних параметрів, то, очевидно, що має місце зростання; якщо функціонування супроводжується прогресивними змінами, зокрема в структурі ТСС, то відбувається розвиток; якщо в результаті раптових змін після відтворення себе на розширеній основі має місце звужене відтворення ТСС, то її

функціонування є тотожним деградації, а сама ТСС перетворюється на депресивну.

І, нарешті, слід зупинитися на дефініції «суспільна» з тим, щоб уточнити, чи можуть виступати синонімами два поняття «суспільна» та «економічна», коли мова йде про ТСС. Суспільними вважаються всі форми спільної діяльності людей, які склалися історично. Суспільною є політична, економічна й соціальна діяльність, які в наш час так накладаються одна на одну, що розмежувати їх можна тільки умовно. Так, в наш час і політична і соціальна діяльність не може не бути одночасно економічною, оскільки вона пов'язана з фінансовими потоками, з наданням послуг і благ у тій чи іншій формі. Ось чому, в словосполученні «ТСС» доцільніше вживати слово «суспільна» замість «економічна», навіть, якщо в дослідженні конкретної ТСС передбачається робити акцент на економічній сфері. Це підтверджують, наприклад, і сучасні типологізації економічних систем, які представлені у зарубіжній та українській економічній теорії. Так, серед вітчизняних економістів цю проблему аналізували В.Базилевич, Г.Башнянин, Б.Гаврилишин, І.Грабинський, Л.Ковтун, Б.Кульчицький, М.Слюсарчик, І.Тивончук, В.Черняк та ін. [6, с.37-40]. Наприклад, окремі вчені поділяючи точку зору Б.Гаврилишина про те, що цінності суспільства та форми політичного правління визначають основні прототипи економічних систем, погоджуються з запропонованою ним наступною типологізацією основних економічних систем суспільства: 1) вільне підприємництво; 2) узгоджене вільне підприємництво; 3) адміністративно-командна економічна система; 4) розподільчий соціалізм та 5) ринковий соціалізм [6, с.37-40]. А це означає не що інше, як те, що ці вчені погоджуються з наступним: «суспільне», зокрема «соціальне» й «політичне» визначає «економічне», а, отже, «економічне» не може обійтися без «соціального» й політичного, тобто без «суспільного». Ще, одним, на нашу думку, підтвердженням сказаному є твердження Б.Кульчицького, що «головним, фундаментальним, загальним об'єктивним критерієм типологізації, що визначає стратегічний вектор трансформації економічних систем, є панівні суспільні цінності» [6, с.41].

Таким чином, підсумовуючи зазначимо, що ТСС як система, де головними елементами є частина суспільства та територія, оконтурена політико-адміністративними границями з системоформуючим центром, представленим політико-адміністративний центром, є конкретним об'єктом вивчення науки «регіональна економіка».

Зазначимо, що на сьогоднішній день на теоретико-методологічному

рівні та на практиці (наприклад, в практиці містобудівництва) добре вивчена низка структур матеріальних елементів ТСС, зокрема будова опорного каркасу території ТСС, структура «ядро-периферія» ТСС, структура промислових центрів і вузлів, структура системи об'єктів охорони здоров'я, культури тощо. Ці структури відображають, насамперед, розсередженість матеріальних об'єктів, економічних суб'єктів по території, а також можливі напрямки зв'язків між ними. Але, фактичні зв'язки, що забезпечують економічну діяльність, дуже часто складаються в умовах нехтування географічно ближчих об'єктів чи суб'єктів, що на перший погляд видається нелогічним. Все стає зрозумілим після виявлення економічних мережних структур. Ці структури в наш час все ще (за рідким винятком, див. напр. роботу [7]) залишаються поза увагою вчених країн постсоціалістичного простору.

На нашу думку, економічні мережні структури в ТСС повинні стати пріоритетними конкретними об'єктами вивчення регіональної економіки. Перед тим, як пояснити, що ми розуміємо під економічними мережними структурами в ТСС, необхідно пролити світло на фактори, які суттєво активізували не тільки формування останнім часом таких структур, але й збільшили їх вплив на економічні явища і процеси в Україні.

Після здобуття Україною незалежності гостра політична й соціально-економічна криза паралізувала функціонування ТСС національного рівня, тобто національного господарського комплексу. В результаті не тільки загальмувалося технічне переозброєння виробництва, впали його обсяги, але й суттєво знизився життєвий рівень народу.

Аналізуючи фактори негативних тенденцій в економіці, деякі вчені наголошували на руйнуванні старих виробничих зв'язків, котрі зумовили структурні диспропорції в національному господарському комплексі, зокрема активізували гальмування інвестиційних процесів, інтенсифікували погіршення транспортних зв'язків, спровокували недостатню зацікавленість працівників у результатах праці, підсилили слабкість трудової дисципліни й ін. Безумовно, вказані фактори дійсно відіграли суттєву роль у формуванні розглянутих тенденцій в першій половині 90-х років, але вони, без сумніву, мали частковий характер.

Найголовнішим фактором формування негативних тенденцій розвитку національного комплексу України та економіки окремих регіонів, на нашу думку, стала деформація відносин в процесі діяльності практично всіх верств населення. Про те, що цей фактор став визначальним з точки зору гальмування розвитку продуктивних сил засвідчують дослідження

відомих вчених постсоціалістичних країн. Наприклад, видатна російська вчена Т.І.Заславська підкреслює: причина погіршення соціально-економічної ситуації в Росії полягає у відставанні системи виробничих відносин від рівня розвитку продуктивних сил, а конкретніше - у нездатності соціально-економічної системи забезпечити повне й досить ефективне використання трудового й інтелектуального потенціалів суспільства [5, с.19].

У другій половині 90-х років деформація відносин в процесі діяльності найрізноманітніших верств населення України досягла критичного рівня. Це сталося в результаті активізації дії названих нижче та інших факторів:

1) мало місце нехтування необхідністю перебудови відносин у сфері діяльності після здобуття Україною незалежності, яка суттєво відставала в порівнянні з трансформацією інших сфер (наприклад, в порівнянні з розвитком процесів приватизації, створенням ринків, зокрема фінансового, праці та ін. про те, що соціалістичні виробничі відносини);

2) спостерігалось недостатнє вивчення і висвітлення в наукових публікаціях та в періодиці процесів поглиблення старих і загострення нових антагоністичних протиріч між особистими, груповими й суспільними інтересами, так само як і між інтересами різних класів і суспільних груп;

3) активізувалися інноваційні аспекти стосунків в процесі діяльності в економіці України в результаті повернення тимчасово працюючих за кордоном, що прискорило процеси неоконвергенції, суть яких, як нам видається, полягає в раптовому накладанні ознак сучасного капіталістичного суспільства на те суспільство, що дісталось Україні в спадок від так званого соціалізму;

4) набули гіпертрофованих масштабів неформальні стосунки в процесі праці, унеможливилась «конкурентна боротьба» за працю;

5) сформувалось абсолютне домінування в економічній діяльності людей матеріальних потреб, стимулів і мотивів, яке виправдовувалось «необхідністю боротьби за виживання»;

6) встановився значно нижчий від прожиткового мінімуму середній рівень заробітної плати, який не тільки унеможлиблював відтворення власних сил працівника, але й став потужним фактором розпаду багатьох родин: працівники виїжджали на заробітки в інші країни, нехтували дозвіллям, щоб хоч якось поліпшити матеріальне становище родини;

7) зросли, з одного боку, суперечності в боротьбі за самореалізацію працівника, який володіючи високим рівнем освіти, культури,

інформованості, соціальної й правової самосвідомості, не міг в повній мірі використати цей потенціал в процесі діяльності, з другого боку, - вимоги, що сформувалися сучасним виробництвом до живої праці: потребою у висококваліфікованих дисциплінованих працівниках зі знанням персонального комп'ютера, іноземних мов, діловодства тощо;

8) сформувалася низка соціальних бар'єрів, які представляють собою як дію різних факторів соціальної організації в умовах соціальної неоднорідності, що перешкоджають людям «ззовні» проникати в певні суспільства, класи, верстви або групи, а також обмежують мобільність окремих членів і гальмують певний вид відносин в суспільстві з метою запобігання встановлення близькості між членами соціальних класів, верств і груп.

В результаті дії зазначених вище та інших факторів в Україні сформувалася така система відносин між людьми в процесі діяльності, яка нездатна забезпечити необхідні для прогресу суспільства способи життя і поведінку працівників у соціально-економічній сфері, що стало гальмом подальшого розвитку продуктивних сил. Ця система відносин супроводжується неправовими практиками, є багаторівневою, пронизуючи найрізноманітніші верстви суспільства як по горизонталі, так і по вертикалі. Так, роботодавці, управлінці часто стверджують, що вони порушують права працівників тільки тому, що самі вимушені діяти в неправовому економічному просторі.

Зазначимо, що деформація відносин, котрі складаються в процесі діяльності практично всіх верств населення в сучасній Україні, з правових у неформальні, неправові стосунки є надзвичайно глибокою: вона суттєво впливає не тільки на особливості функціонування ТСС та на рівень їх розвитку, але й виступає потужним фактором формування економічних мережних структур в ТСС. Останнім часом в наукових публікаціях навіть почав вживатися термін «мережева економіка» (див. наприклад роботу [7]).

В основі формування економічних мережних структур лежать стосунки між людьми, які виникають в процесі діяльності. Причому, ці стосунки є яскраво виражених двох типів:

1) тих, що суттєво не залежать від прив'язки до матеріальних об'єктів;

2) тих, що можуть формуватися лише при умові включення в мережу, котра формується, спеціально визначених в зв'язку з конкретними факторами матеріальних об'єктів.

До перших, на нашу думку, можна віднести такі економічні мережі:

а) в основі формування котрих лежать стосунки типу «традиційний сімейний протекціонізм», «блат», «шеф-підлеглий», «постачальник-споживач», «особисте знайомство і довіра» тощо, які сприяють здійсненню економічної діяльності в відносно невеликих масштабах, просуванню особистості на певну посаду, прискоренню реалізації виробленої продукції; функціонування таких економічних мереж є, як правило, короткотривалим; їх вплив на розвиток ТСС є вибіркоким;

б) в основі формування котрих лежать стосунки типу «банда», «кліка», «клан», «альянс», «павутина» тощо, які дозволяють розгортати діяльність у великих масштабах, тотально впливати на розвиток ТСС.

До других вважаємо за доцільне віднести економічні мережі типу «кластер», «проект» і т.п. Вони представляють собою нові матеріально-діяльнісні економічні структури, що об'єднують матеріальні об'єкти з суб'єктами, яким вони інколи навіть і не належать, на основі взаємозв'язків, що формуються між ними.

Формування всіх зазначених вище мереж зумовлює вибіркочу співпрацю між різними суб'єктами, зменшення чи збільшення інтенсивності використання тих чи інших матеріальних об'єктів, які можуть «випадати» з ТСС чи «долучатися» до неї, що в кінцевому рахунку поглиблює деформації найрізноманітніших структур ТСС. Ці мережі є дуже гнучкими. Їм властива надзвичайно широка палітра взаємодій між собою та між ними і владними структурами.

Отже, найрізноманітніші мережні економічні структури повинні стати першочерговими конкретними об'єктами дослідження сучасної регіональної економіки. Дуже важливо вивчити їх співвідношення з мережами матеріальних об'єктів підсистем ТСС. Таке вивчення, безумовно, допоможе не тільки краще зрозуміти природу ТСС, сприяти збереженню їх цілісності, але й поліпшити управління ними з метою забезпечення ефективного відтворення.

Результати нашого дослідження, висвітлені в цій статті, дозволяють стверджувати, що ТСС слід розглядати як онтологічний і конкретний об'єкт вивчення регіональної економіки. При дослідженні ТСС в наш час повинні бути дещо зміщені акценти на вивчення мережних економічних структур як надзвичайно важливих підсистем ТСС. При цьому, не варто нехтувати традиційними підходами до дослідження ТСС. Оскільки, в будь-якій ТСС головним елементом є людина, частина суспільства, суспільство, то кожній з ТСС властивий суспільний розум та суспільний

менталітет, від рівня розвитку яких залежать особливості відтворювального механізму ТСС. Рівень розвитку суспільного розуму та суспільного менталітету, в свою чергу, в значній мірі залежить від зв'язків між людьми, які встановлюються в процесі діяльності населення. Це засвідчує важливість вивчення ролі суспільного інтелекту та суспільного менталітету у формуванні мережних економічних структур. Доцільно вивчити співвідношення мережних економічних структур з мережами матеріальних об'єктів підсистем ТСС, що сприятиме поглибленню знань про природу ТСС та управління ними з метою забезпечення ефективного відтворення. Висвітлення результатів таких досліджень можуть стати темами наступних статей.

Література:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Башнянин Г. І. Про періодичну матрицю економічних систем. - Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2003. - 115с.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. - М.: Дело, 1994. - С. 568.
4. Денисов Ю.Д., Савельев Л.А., Шевчук Л.Т. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку // Регіональна економіка. – 2003. - № 1. - С.179-185.
5. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. - М.: Дело, 2002.-568 с.
6. Кульчицький Б. Типологізація економічних систем у контексті гносеології суспільних трансформацій // Регіональна економіка. – 2003. - №2. – С.36-43.
7. Олейник А. Модель сетевого капитализма // Вопросы экономики. – 2003. - № 8. – С.132-149.
8. Паламарчук А.М. Общественные территориальные системы (логико-математическое моделирование). – К.: Науков думка, 1992. – 271 с.
9. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 496 с.
10. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 608с.
11. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор — академик РАН Г. В. Осипов. — М.: Издательская группа ИНФРА • М — НОРМА, 1998. — 488 с.

НАУКОВІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Глобальна економіка, національна економіка і економіка регіонів на думку багатьох вчених-економістів творять трьохланкову систему економічної світобудови. Власне тим можна пояснити спалах досліджень з регіоналістики, який спостерігається не тільки в Україні, але й у багатьох інших країнах. Щодо України, то тут регіоналістика стала настільки актуальною, що групі вчених-регіоналістів у 2003 році була присуджена Державна премія в галузі науки і техніки за цикл праць з регіональної соціально-економічної політики. Все це свідчить про необхідність створення науки про регіони, яку доцільно називати регіонологією.

Незважаючи на те, що регіоналістика сягає своїми витокami стародавніх часів, бо перська, римська та інші імперії намагалися керувати власними провінціями на певних засадах і принципах, але регіонологія, тобто наука про регіони, остаточно не склалася і досі. Регіоналістика (теоретична і практична) виникла із об'єктивних потреб забезпечити органічну єдність у розвитку окремих частин держави та її цілісність. Саме у тому контексті потрібно проводити аналіз розвитку регіонів і моделювати їх перспективу.

Отже, йдеться передусім про регіони окремої держави. Це дуже важливо з погляду моделювання регіонального соціально-економічного розвитку в умовах, коли поняття регіону та суміжних з ним термінів не окреслені з належною точністю. При цій нагоді потрібно відзначити, що будь-яка наука, в тому числі і регіоніка, повинна спиратися на властивий їй понятійний апарат, який у свою чергу, дисциплінуючи мислення, вносить певні обмеження у ті чи інші визначення. Про це доводиться говорити саме у зв'язку з розглядом наукових основ регіонології, понятійний апарат якої у багатьох публікаціях з регіоналістики має "розмитий" характер, отже належно не з'ясований і не впорядкований. Це значною мірою зменшує наукову і практичну ефективність регіоналістичних досліджень, гальмує розвиток регіоналістики взагалі.

© Злупко Степан Миколайович, доктор економічних наук, головний науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України

Щоб переконатися у правдивості сказаного, достатньо ознайомитися з літературою, що присвячена регіональним соціально-економічним проблемам. Як вже відзначалося, на даному етапі до певної міри можна спостерігати спалах видань з регіоналістики, в яких теоретико-методологічні аспекти переважно не розглядаються, або висвітлюються фрагментарно. Це свідчить про відповідну наукову незрілість досліджень з регіоналістики, що пояснюється причинами їх тогочасного розвитку. “Одна з них – це, - як справедливо твердить П.Т. Бубенко, - тривале домінування в країні принципово антирегіональної ідеології. Внаслідок того, у нас практично відсутня теорія і практика регіонотворення, відсутній готовий “матеріал”, з яким це будівництво можна було б починати”[4, 39].

Наведене міркування має принципове значення і безпосередньо стосується регіонотворення, яке може бути тривким і надійним тільки тоді, коли зіпреться на міцні теоретичні засади науки про регіони, органічною складовою якої є системологія, тобто вчення про регіональні системи.

У тому контексті варто відзначити, що тоді, коли у планово-директивній системі регіоналістика перебувала на маргінесі економічної науки, в країнах з ринковою економікою вона знаходилась у постійному пошуку. Свідченням тому може служити наукова конференція, присвячена регіональному економічному плануванню і національним особливостям його здійснення, що проведена літом 1960 р. в Італії. На цій конференції відомі економісти-регіоналісти В. Ізард і Г. Райнер у доповіді “Регіональне і національне економічне планування та аналітична технологія його здійснення” стверджували, що регіони країни – це перший рівень планування. Водночас вчені дотримувалися думки про те, що держава повинна брати активну участь у розвитку регіонів [27,19-25].

Тоді, коли в західних країнах, зокрема у США, регіоналістика нагромаджувала факти і теоретичні знання, у планово-директивній системі з огляду на можливі сепаратистські тенденції до регіоналістики ставились підозріло. Це спричинилось до того, що хоч в окремі періоди “відлиги” і “перебудови” регіоналістичні дослідження й проводилися, то під ідеологічним контролем вони набирали деформованого характеру. Власне це і привело до того, що тепер доводиться долати одмірно-матеріалістичний спадок минулого. Це передусім стосується теоретичного багажу регіоналістики, зокрема визначення таких базових понять як регіон, регіональна система тощо.

Згідно із словником іншомовних слів, регіональний (від лат. regionalis – область) “відноситься до якої-небудь окремої області, окремої країни або сусідніх країн” [22, с. 605]. В “Економічній енциклопедії” містяться визначення регіональної економіки, під якою розглядають галузь економічної науки, що вивчає закономірності територіальної організації суспільного виробництва і механізм їх дії, досліджує економічні явища і процеси, пов’язані з розвитком господарства окремих регіонів. [25, с. 476] Однак, що таке регіон, в економічній енциклопедії не сказано.

Ця, так би мовити, мовчазна традиція не подолана досі. Характерною у тому відношенні може бути міжнародна науково-практична конференція “Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми», що відбулася у травні 1998 р. у Львові, на яку не було представлено ні однієї доповіді, присвяченої з’ясуванню базових категорій регінології, в тому числі й визначенню регіону та його місця в ієрархічній системі національної та глобальної економіки.

Очевидно, що така неувага до основного поняття регіоналістики не сприяє розвитку останньої. Добре, що цю ваду намагаються подолати окремі дослідники. Так, наприклад, В.К. Симоненко вважає, що регіон – це великий економічний район, складна економічна система [21, с.20]. З тим, що регіон – це складна система, можна погодитися. Однак чим визначається і характеризується ця складність – вимагає додаткової аргументації.

Сказане стосується визначення регіону й іншими дослідниками. Маючи їх на увазі, О.П. Крайник зовсім резонно зауважила, що “підходи до визначення цього поняття дуже часто різняться між собою. Часто говорячи про регіон, мають на увазі групу країн, що розташовані географічно в одному місці. Вживається термін “регіон” і до території в межах однієї країни ...” [16, с.10].

Очевидно, що саме до території в межах однієї країни найправдоподібніше підходить термін “регіон”, бо він означає область, частину території, край, провінцію в межах однієї держави, в якій можна відповідно проводити регіональну політику. Що стосується міждержавних прикордонних територій, то їх можна вважати парарегіональними, бо вони мають, так би мовити, особливий статус і не творять органічної складової цілісної національної системи.

Цей аспект регіональної системології набирає нині особливої актуальності, оскільки мають місце довільні визначення регіонів, що поглинають навіть державу, область, район. “Ці регіони являють собою

складні цілеспрямовані системи” [19, с. 37].

Автора наведеного твердження не турбує те, що держава, область і район – це системи різної складності та функціонального призначення. Для нього важливим є сам факт, що кожна з цих систем є частиною більшої системи. Мовляв, мета держави, області і району, як системних утворень, полягає в досягненні достатку, правди, добра і краси. На перший погляд все тут вмотивоване, а насправді не витримує критики, бо добробут, правда і краса є поняттями відносними, вони аж ніяк не можуть бути реалізовані в однаковому обсязі на рівні держави, області та району – це, по-перше. По-друге, державу, область і район не можна розглядати в одній площині, бо тоді кожне з цих утворень володіло би однаковими складовими системності, отже, область і район мали би існувати самодостатньо. Очевидно, така концепція регіонотворення веде у глухий кут.

А втім, іноді з’являються твердження, які відверто заперечують державу і глорифікують регіон. Так, О.П. Ковальов у публікації з претензійною назвою “Регіональний розвиток: погляд на сто років вперед” твердить, що “з географічної точки зору, регіон – це частина простору агросфери Централізована геосистема більш високого рівня організації” [14, с.3]. А якщо так, то “регіон має стати повністю самостійним суб’єктом”, “державна форма має відмерти”, а їй на зміну мають прийти регіони [14, с.2].

Наведені міркування надто значимі, щоб їх трактувати як хворобливі марення. Замість аналізувати сучасну українську дійсність вони проєктують розпад держави через сто років. Взагалі такі довготривалі прогнози надто ризиковані. Що стосується сьогодення, то національна економіка являє собою систему або сув’язь галузей і виробництв, розташованих в межах національної території Української Держави. Національну економічну систему не може підмінити система регіональна.

Регіон аж ніяк не може бути ідентичний національній економічній системі, бо ні можливості, ні призначення регіональної системи не можуть бути тотожними з національною соціально-економічною системою. Глорифікація регіону – це продукт однобічного географічного підходу до його формування і розвитку. Взагалі окремі географи вважають, що власне вони повинні мати монополію на інтерпретацію регіонів, оскільки останні включають територіальний компонент, який декому видається головним, хоч це не зовсім так у період інноваційних процесів.

Очевидно, зрозуміти якісну визначеність регіону можливо на основі вчення про економічні системи. Це впливає з того, що регіон, незалежно, від так би мовити, рангу, являє певну систему. У тому контексті перш за все потрібно визначити сутність економічної системи взагалі, регіональної зокрема, види економічних систем, їх компоненти тощо.

Тим більше, що в останній час значно зріс інтерес до економічних систем. Він обіцяє перетворитися в наукову моду вже хоч би тому, що з'ясування економічних систем нерідко проводиться без належної аналітичної конкретності. Множинність поглядів на економічні системи дехто з дослідників пояснює складністю останніх з великим набором суттєвих характеристик [17, с.189].

Щоб не блудити в потемках при визначенні регіональної суспільно-економічної системи, доцільно вдатися за допомогою до кібернетики, об'єктом вивчення якої є системи будь-якої природи. Поняття системи походить з грецької мови і означає ціле, яке складається із частин. Система – це сукупність, об'єднання взаємопов'язаних і розмішених у відповідному порядку елементів (частин) якогось цілісного утворення; сукупність принципів, що лежать в основі певної теорії; сукупність органів, пов'язаних спільною функцією [15, с.545].

У такому розумінні система може розглядатися як протилежність поняттю “хаос”. Окремі системи перебувають між собою у причинно-наслідкових зв'язках. Це означає, що заміна одного елемента або одного зв'язку між системами спричинює заміну інших елементів і зв'язків. Тіснота зв'язаності елементів між собою та іншими елементами є критерієм виділення даної сукупності в систему. Чим тісніший зв'язок між даними елементами, тим слабший зв'язок системи з оточуючими елементами. Якщо система переходить з одного стану в інший, то вона функціонує; система називається динамічною, якщо такі переходи відбуваються в період часу, який спостерігається.

Кожна система може бути представлена як елемент суперсистеми, тобто системи вищого рангу. Важливим принципом при розподілі систем є: 1) щоби зберегти загальну цілеспрямованість функціонування всієї системи; 2) підсистема кожного рівня повинна володіти особливою характеристикою; 3) кількість підсистем повинна бути мінімальною, але не ускладнювати вивчення систем кожного рівня [11, С.15-16].

В економічній науці є різні підходи до класифікації господарських систем. “Господарські системи, - на думку М.І. Туган-Барановського, - потрібно, перш за все, поділити на дві обширні групи: гармонійні і

антагоністичні. У гармонійних господарських систем інтереси окремих господарств не знаходяться в неминучій суперечності одне з одним; навпаки, така суперечність характерна для антагоністичних систем” [23, С.152].

У наведеному визначенні господарських систем міститься аналітична конструктивність. Водночас вона видається для деяких сучасних дослідників надто узагальненою, і тому вони на власний розсуд займаються системотворенням.

Тут немає потреби розглядати всі типи господарських систем, про які є інформація в сучасних публікаціях. Набагато важливіше визнати, що економіка регіону – це також певна система. Якщо б вона такою не була, то не заслуговувала би на спеціальне вивчення.

Напевно, в тому, що господарство регіону – це система, ніхто з регіоналістів не сумнівається. Однак немає однастайності щодо того, якими ознаками системності володіє господарство регіону, що є її ядром, які пріоритети т.п. Це має принципове значення, оскільки іноді висловлюються твердження, згідно з якими регіон – економічно самостійна, збалансована і т.п. система. Насправді регіональна економіка – це підсистема національної, вона не може бути ні самостійною, ні тим більше замкнутою. Адже регіон – це частина національної території, а тим самим його економічний, соціальний та інший потенціал вливається в потенціал держави.

Для того потрібно всіляко розвивати економіку і всі життєві сфери регіону, бо чим вони ефективніші, тим більші можливості для національної безпеки країни. Вже сам цей факт свідчить, що при ранжуванні економічних та інших пріоритетів домінуюче становище займають загальнодержавні, бо регіон, навіть найрозвиненіший, є частиною державного економічного і культурного організму. Це фундаментальна засада регіональності, про яку іноді забувають регіоналісти, намагаючись локалізувати регіональну господарську систему, надати їй певної автономії або ознак феодального помістя.

У ринковій економіці немає потреби надмірно глорифікувати регіональні переваги, бо їх відсутність легко компенсувати системою ринкових механізмів. Це економічне диво було належно оцінено ще в часи маркантилізму, представники якого глорифікували сферу обігу і грошові нагромадження. Вже вони радили виготовляти такі блага, які найконкурентоспроможніші та найприбутковіші.

Коли з позицій системності оцінити сучасні видання з регіоналістики,

то не важко в них запримітити домінування природно-ресурсного і матеріального виробничого фактора. Це можна підтвердити будь-якою із публікацій чи дисертацій, присвячених економіці регіону. Так, наприклад, у вельми цікавій монографії про експортний потенціал Карпатського регіону М. Жук акцентує увагу на природно-ресурсній складовій [12, С.86-120]. З природно-ресурсних позицій О. Жулканич оцінює роль Закарпатської області у системі зовнішньоекономічних відносин [13, С.177-182]. Так, до речі, чинять й інші економісти-регіоналісти, віддаючи данину власному формулюванню регіону на основі засвоєння трудової теорії, що глорифікувала матеріально-ресурсний фактор в економіці. Згідно з цією теорією всі процеси визначалися сферою матеріального виробництва, а тому й досі регіональні моделі та пріоритети часто визначаються матеріально-виробничими і наявністю природних ресурсів. Це підтверджується аналізом вітчизняної і зарубіжної регіоналістики [24, С.49-59].

Між тим, в умовах науково-технічної революції закономірно постало питання про роль природно-ресурсних і матеріально-виробничих факторів у розвитку економічних систем. Щораз частіше почала культивуватися думка про те, що чим примітивніші суспільства, тим більша їх залежність від природних ресурсів. На початку ХХІ ст. ще переконливіше утверджується думка про переваги інноваційної, інформаційної інтернет-економіки. Ця принципова теоретична переорієнтація у трактуванні розвитку регіональних господарських систем має щораз більше прихильників.

Незалежно від того, який погляд на розвиток регіональних систем бере верх – прихильників географічно-природоресурсного чи інноваційно-технологічного фактора, людина завжди залишається в її епіцентрі, бо вона володіє розумом і волею, здатна пристосовувати середовище до задоволення своїх потреб. Отже, наявні природні ресурси, стан економічного і соціального розвитку, культурна спадщина у найширшому розумінні, людський потенціал в усіх його вимірах – це чи не найважливіші складові регіональної соціально-економічної системи, яка ніколи не є замкнутою, а взаємодіє з іншими регіонами в загальнонаціональному організмі.

Американські економісти-регіоналісти В. Барнз і Л. Ледебур твердять, що якби єдина національна економіка справді існувала і якби регіони однаково реагували на федеральну макроекономічну політику, то цикли ділової активності в різних регіонах мали б збігатися з

загальнонаціональними і, відповідно, між собою [5, с.53]. Це варте уваги міркування ще не використане в українській регіоналістиці хоч би тому, що ринкові закономірності в економіці ще належно не проявилися, але їх регіональні особливості доцільно вивчати. Однак якими би регіональні особливості не були, регіони між собою тісно пов'язані.

“У політекономіці регіональної парадигми, - твердять названі автори – існує також вертикальна економічна і політична взаємозалежність. Кожна місцева економічна універсалізація – взаємозалежна частина спільного національного ринку. Діяльність, яка впливає на спільний ринок, впливає і на кожну економічну універсалію. Місцева діяльність, яка впливає на одну економічну універсалію, прямо чи опосередковано впливає на всі інші універсалії спільного ринку” [5, с.96].

Визначення вертикальних і горизонтальних вимірів економічної та політичної взаємозалежності в регіоні є вирішальним для ефективної політичної творчості на кожному рівні керування національної соціально-економічної системи, що володіє ознаками цілісності.

Таким чином, методологічною основою регіонології є наукова системологія, яка трактує регіон з позицій сукупності та взаємодії природоресурсних, науково-технічних, культурних, політичних та інших елементів, у епіцентрі яких є людина з її знаннями, досвідом, розумом, волею. Водночас принципове значення має розуміння того, що регіональна соціально-економічна система не є замкнутою, а вона взаємодіє з горизонтальними і вертикальними системами, разом з ними творить органічну єдність національної політекономії. Ця єдність не є статичною. Вона постійно розвивається і відповідно вдосконалюється. Це веде до зміни пріоритетів у динаміці регіональних систем, розвиток яких підпорядкований загальноцивілізаційним детермінантам. Регіональні політекономічні системи потрібно аналізувати в контексті національного і глобального суспільного розвитку сучасності.

Суттєвою прикметою сучасного етапу в розвитку людського буття є перехід на інноваційні засади його моделювання. Інноваційність, яка має тенденцію перетвориться в моду, обумовлена об'єктивними обставинами, одна з яких полягає в необхідності подолати гальмівні чинники вичерпності інтенсивних факторів економічного зростання і людського поступу взагалі. Зокрема, йдеться про вичерпність і обмеженість природних ресурсів, які при використанні традиційних технологій здержують динаміку розвитку в усіх сферах і вимірах.

У тому контексті інноваційні процеси стосуються усіх сфер

життєдіяльності, їх не можна обмежувати лише вдосконаленням виробничих технологій і засобів матеріального виробництва. Інакше кажучи, інноваційні процеси повинні пронизувати всі рівні функціонування економічних систем, а регіонального і локального характеру особливо. Через те інноваційна парадигма відіграє щораз важливішу роль в регіонології.

Значною мірою це пояснюється, як вже визначалося, тим, що в регіоналістиці досі не подолані погляди, згідно з якими господарсько-економічний профіль регіону детермінується наявними природними ресурсами. Природно-ресурсний фактор нерідко настільки глорифікується, що це веде до деформації у трактуванні регіональних систем, яке сковує суспільну ініціативу. Це би можна назвати натуралістичним підходом до економіки і соціально-економічного розвитку регіонів взагалі. Такий підхід, по-перше, консервує традиційні погляди, по-друге, веде до необґрунтованих рекомендацій щодо проведення практичної регіональної політики.

Звичайно, повністю замінити природу людськими силами ще нікому не вдалося, але переорієнтація на інноваційні технології відкриває нові можливості для розвитку регіонів. Усвідомлення того факту стає щораз популярнішим. Інноваційний підхід до розвитку регіональних систем є новаторським, він відіграє мобілізаційну роль у використанні інтелектуальних сил регіону з метою забезпечення динамічності розвитку. Щоб стояти на місці, кажуть деякі економісти, потрібно постійно бігти. Чим швидше і масштабніше застосовуються інноваційні технології, тим більше впевненості в економічному і соціальному поступі.

Інноваційна парадигма в моделюванні розвитку регіональних систем і регіональної політики виступає нині на перший план, вона щораз більшу роль відіграє у регіонотворенні. Так, американські регіоналісти вважають, що міські центри – першоджерела інновацій, які стимулюють економічне зростання. “Центри метрополії, - твердять Вільям Барнз і Ларрі Ледебур, - є джерелом нових ідей, технологій та інновацій, які стимулюють економічне зростання і розвиток у межах району та всієї національної системи економічних районів. Це радше міські центри економічних районів, аніж окремі головні міста, які є центрами творчості та інновацій” [5, с.69].

Наведені міркування мають суттєве значення. Вони нагадують про те, що інновації здатні продукувати окремі осередки, які володіють відповідним інтелектуальним потенціалом. Водночас наслідки

інноваційного процесу даного регіону можуть сягати за його межі, що стимулює поступ у сусідніх територіях і на всьому національному просторі. Оскільки регіональні системи, як вже відзначалося, не є замкнутими, то це потрібно враховувати при стимулюванні інноваційного розвитку регіонів з найбільшим інноваційним потенціалом.

Інноваційна парадигма моделювання регіонального розвитку не може виглядати надто автономною, а має бути складовою національного інноваційного процесу. Це, так би мовити, принципова вимога, яка розширює простір інноваційної парадигми регіональної політики, створює підґрунтя для прояву місцевої активності та ініціативи в пошуку інноваційних ідей, програм, моделей.

Сказане, звичайно, не враховує усіх принципів інноваційного процесу на регіональному рівні, що повинен бути скоординований у загальнонаціональному вимірі. При формуванні інноваційної моделі необхідно виходити з органічного поєднання ринкових методів стимулювання науково-технологічної діяльності із заходами, які б забезпечили суттєве посилення у цьому процесі ролі держави [18, с.16].

Для реалізації стратегічних цілей інноваційного розвитку необхідно, як вважають деякі економісти, спрямувати високу політику у створювальне русло через формування найефективніших господарських структур та перерозподілу інноваційних ресурсів суспільства на користь нових виробництв. Потрібно враховувати кон'юнктуру внутрішнього ринку, нарощуючи випуск конкурентноспроможного національного продукту. Схему інноваційної та інвестиційної діяльності потрібно укладати в жорсткий часовий графік, що дозволить зробити цей процес керованим [6, с.30].

З метою покращення інноваційної діяльності та посилення ролі держави у цьому процесі повинно бути запроваджене державне замовлення інновацій пріоритетних напрямів. У тому контексті передбачається ретельно переглянути усі державні інвестиційні та науково-технічні програми, забезпечити постійний моніторинг інноваційних процесів.

Водночас потрібно створити систему фінансово-кредитного забезпечення інноваційної діяльності, сприяння розвитку її інфраструктури, а також удосконалення інформаційних баз даних. Розвиток інноваційних процесів на регіональному, як і на національному рівнях, у великій мірі залежить від розширення міжнародного співробітництва в інноваційній та науково-технічній сферах [26, С.32-33].

Викладені напрями українського уряду щодо здійснення інноваційної політики необхідно враховувати при її проведенні на всіх рівнях і безумовно в регіонах, окремі з яких володіють потужним інноваційним потенціалом. Однак традиційні уявлення, надмірна глорифікація природо-ресурсного фактора в економічному розвитку, консервативність організаційних систем, патерналістські погляди на роль держави та інші подібні застарілості сковують інноваційну ініціативу в очікуванні зовнішніх поштовхів.

Це означає, що з позиції сучасних пріоритетів і переваг розвитку потрібні суттєві корективи в науковій регіоналістиці, домінуючу роль в якій повинні зайняти проблеми, розв'язання яких виводять економічний і соціальний розвиток на рівень найвищих стандартів. Того можна досягти лише на основі нарощування науково-технічного та інноваційного потенціалу, ефективного його використання з метою створення конкурентоспроможної продукції.

З метою нарощування науково-технічного та інноваційного потенціалу в регіонах потрібно:

- ініціювати розробку регіональних програм науково-технічного й інноваційного розвитку як на коротку, так і середньострокову перспективу;
- активніше впливати на розвиток науково-технічної сфери, її структурну перебудову, розвиток ринкової інноваційної інфраструктури;
- сприяти створенню кооперативних структур, які б забезпечували науково-технічну, виробничу і фінансову інтеграцію науково-дослідних, проектно-конструкторських, виробничих, комерційних організацій і банківських структур на оперативний трансфер технологій і розробок;
- сприяти розвитку регіонального фонду ринку та участі на ньому цінних паперів акціонованих науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій з їх об'єктами інтелектуальної власності;
- сприяти розвитку інноваційного підприємництва.

Важливим є створення в областях фонду інноваційного розвитку, сприяння залученню недержавних коштів для фінансування наукових та інноваційних проектів.

Необхідно розширювати співробітництво науково-дослідних і вищих навчальних закладів як у проведенні наукових досліджень і навчальному процесі, зокрема в підготовці інноваційних кадрів, так і спільно з промисловими підприємствами формувати інноваційно-технологічні центри, інноваційно-промислові комплекти, технологічні і наукові парки, орієнтовані на виробництво і реалізацію наукомісткої продукції, а також

для спільного використання обладнання, проведення маркетингових досліджень в науково-технічній та інноваційній сферах [9, С.9-10].

Інноваційний процес охоплює широкий спектр діяльності та взаємовідносин. Позитивним у тому контексті є те, що це щораз більше має розуміння з боку держави. Про це може свідчити і прийнятий у травні 2004 р. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків”, у якому конкретизовано визначення технологічного парку, учасниками якого є юридичні особи (суб’єкти наукової, науково-технічної, підприємницької діяльності) [10].

Згідно з цим законом спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності запроваджується для технологічного парку строком на 15 років і діє при виконанні проектів технологічного парку. Цей термін дозволяє обирати пріоритети в інноваційній діяльності із врахуванням економічних і соціальних завдань, що диктуються об’єктивним обставинам.

Моделюючи інноваційні процеси в регіоні, потрібно враховувати також рівень інноваційної свідомості населення, його здатність до нововведень. Цей аспект є дуже важливим, оскільки найдосконаліші інноваційні закони, ухвали, програми можуть залишитися гаслами, потонути в байдужості, якщо до їх реалізації не долучиться масова свідомість. Як справедливо зауважив голова корпорації Microsoft Білл Гейтс “по всьому світі в старих гаражах, і в наукових інститутах – дозріває нове насіння конкуренції. Але не менш важливо й інше, що би ніхто із співробітників не боявся експериментувати окремі помилки не смертельні” [3, с. 65].

З того випливає, що інноваційна діяльність вимагає ініціативи, відваги і завзяття, що вона не тільки здійснюється в наукових інститутах і лабораторіях, але може виникати і в гаражі, власній майстерні тощо. Для підтвердження сказаного можна навести багато фактів, як і того, що навіть при наявності високого інноваційного потенціалу, інноваційні процеси протікають мляво і валушковато. Все це варто мати на увазі, коли йдеться про інноваційну парадигму моделювання системи регіонального розвитку.

Отже, інноваційна парадигма в регіонології є об’єктивно обумовлена передусім потребами забезпечення переваг регіону на основі створення конкурентоспроможної продукції, необхідністю органічного розвитку людини і природи без шкоди, як для довкілля, так і для людини, яка є

найбільшою цінністю, об'єктом і суб'єктом поступу.

Однією з передумов наукомісткості регіоналогії, її здатності розв'язувати складні проблеми регіонального розвитку є її культурологічна насиченість. Це випливає вже з того, що кожна спільнота чи індивід живуть своєю культурою, з лабет якої ще ніхто не вирвався. На це вказували мислителі всіх часів і народів.

Ось чому зовсім не дивно, що на сучасному етапі розвитку цивілізації, інноваційних та інформаційних пріоритетів, проголошення вселюдських ідеалів такої великої актуальності набрала національна культура, причому передусім у країнах-лідерах економічного поступу, зокрема у США. На підтвердження того можна навести низку доказів, які свідчать, що американські вчені приділяють багато уваги ролі культури в економічному розвитку. Вони виходять з того, що хоч культура не дає розумінні економічних явищ, але без врахування культури не можна зрозуміти економічний процес [28, С.17-48].

В останні роки набагато більше, ніж раніше, почали враховувати фактор культури при розгляді трансформаційних процесів в Україні. “Саме в культурі і тільки в культурі, насамперед духовній культурі, - як справедливо пише Іван Дзюба, - дістають остаточну “санцію”, як і гарантію історичного тривання, національна суб'єктивність, національна ідентичність, національний розвиток усвідомлення загальнонаціонального смислу існування відбувається у межах і формах культури. Міра культури є мірою свободи” [8, с.17].

Можна би навести ще чимало тверджень зарубіжних і вітчизняних вчених, які стверджують великий вплив культури на економічний розвиток, на буття народу. Дуже цінним є міркування про те, що міра культури є мірою свободи народу, його волі до здійснення поступу. Вольовий імператив національної культури – це потужне джерело економічного і соціального розвитку на інноваційних засадах.

Фундаментальною складовою того імперативу є втілення в життя української народної мрії, яка включає державність, демократію, добробут. “Одвічна мрія про можливість незалежного розвитку народу, про свою суверенну державність пронизує свідомість українського народу на протязі багатьох століть. Інструментом такого незалежного розвитку може бути тільки власна держава” [2, с.53]. На думку автора наведених слів основою єднання народу мають бути духовні цінності, бо без них не можна побудувати нове громадське суспільство, суспільство справедливості і добробуту для всіх.

Важливими складовими втілення національної мрії українців є демократія. Згідно з національним менталітетом народ – це суверен і носій влади. Щодо добробуту, то він завжди поєднувався з напруженою працею. “Історична доля українського народу склалася так, що мрія про добробут, вільне, заможне життя ще ніколи не була реалізована. Вона на відміну від інших європейських народів історично відкладалася на невизначене майбутнє” [2, с.54].

Наведене твердження може вважатися особливо конструктивним, бо свідчить про те, що національна ідея за своєю цілеспрямованістю наповнена глибоким економічним змістом, що її реалізація пов’язана з підвищенням добробуту народу і усуненням тих кривд, що їх заподіяли чужинці-колонізатори українському народу. Саме у тому контексті заслуговують на увагу міркування Івана Дзюби, який відзначив, що Україні доводиться мати справу не лише зі спільними для всього людства проблемами ХХ і ХХІ століття, а й з проблемами що перейшли з попередніх століть, через те проблемне поле української нації виглядає розлогіше і складнішого рельєфу, ніж у більшості модерних націй [7, с.182].

Наведені слова підтверджують справедливість попередньо сказаного про еволюційно-генетичну парадигму моделювання регіонального розвитку, що пов’язана із розв’язанням успадкованих соціально-економічних, культурних, екологічних та інших завдань. Водночас це є підтвердженням того, що не можна зарубіжний досвід, у моделюванні регіональної політики, механічно переносити на українські умови, як це багато хто радить робити.

Особливо потрібно бути уважним щодо досвіду західноєвропейських країн, які сформувалися ще в середньовіччі. Вони розбудували національні держави і національні економіки, спираються на сформовані ще у середньовіччі нації. В Україні ці процеси ще не завершені, а тому не можна безумовно апелювати до зарубіжного досвіду в галузі теорії і практики регіоналістики, бо його використання може супроводитися негативними наслідками, загрожувати безпеці держави.

Наймогутнішим її оберегом є національна ідея, бо вона консолідує громадянство усіх верств і регіонів. Однак ця консолідація не виникає спонтанно, а вимагає постійної цілеспрямованої діяльності передусім національної еліти, зокрема наукової, покликаної відповідно наповнювати регіоніку. З цим пов’язані різні аспекти регіоналістики, в тому числі її обґрунтування відповідного регіонування національної території [20, С.35-39].

На перший погляд, може видатися, що сам факт регіоналізації немає відношення до втілення національної ідеї, насправді це не так вже хоч би тому, що науково обгрунтоване регіонування сприятиме ефективніше проводити регіональну політику, в тому числі й у галузі культури, національного виховання тощо. Все це пов'язане з утвердженням національних почувань у масовій свідомості, поза якою не може втілитися в життя національна свідомість. Стан останньої може бути цементуючим або руйнівним матеріалом при побудові моделей регіонального соціально-економічного розвитку, який повинен мати загальноукраїнський соборницький характер. Національні почування, які знаходять найяскравіший вияв у культурі, в певні історичні періоди, як казав економіст-мислитель М. Туган-Барановський, є найпотужнішим мотиватором в усіх сферах діяльності. Такої думки був і геніальний Іван Франко. Навіть сказаного достатньо, щоб зрозуміти значення національної ідеї, а заодно і національних почувань в економічному і соціальному поступі регіонів.

Коли йдеться про залучення культури до моделювання регіонального розвитку, то насамперед мають на увазі господарські та інші традиції, успадковані від минулого. Кожен із регіонів у процесі історичного розвитку, крім загальнонаціональних, має власні культурні надбання. Так, наприклад, в західноукраїнській області, в новітню добу, мали кращі можливості для розвитку національної культури, ніж східноукраїнські, що були під владою російських царів і генеральних секретарів. Так, кооперативний рух, який можна вважати феноменом української господарської культури на західноукраїнських землях розвивався до початку Другої світової війни. Це можна сказати про розвиток громадської агрономії, кредитових організацій тощо. Є ще живі люди, які пам'ятають діяльність цих організацій. На східноукраїнських теренах вони винищені ще у 30-х роках ХХ ст.

Можна би навести й інші факти, які свідчать про регіональні відмінності в культурних збереженнях, які потрібно враховувати при моделюванні регіонального розвитку, що має бути спрямований у майбутнє, спираючись на фундамент минулого і сучасного. Дуже добре, що усвідомлення того факту щораз повніше присутнє в українській регіоналістиці. Таке розуміння сприятиме залученню людського потенціалу і соціального капіталу регіонів до соціально-економічного розвитку останніх. Для підтвердження сказаного можна би навести численні факти, але це заслугоує окремої розмови.

Таким чином, наведені аргументи і факти свідчать, що формування нової науки під назвою регіонологія – об’єктивно назріла необхідність. Це диктується як станом регіоналістичних досліджень, так і потребами практики в галузі регіонознавства. Що стосується концептуальних засад регіонології, то вони включають передусім знання про розвиток регіональних систем, органічний розвиток людини і довкілля, розуміння інноваційної парадигми в регіонотворенні та регіонального потенціалу культури. Ці складові, безумовно, не вичерпують методології регіонології, але є достатньо міцними опорами, на які вона може і повинна спертися, займаючи власну нішу в системі людського знання. Оскільки потреба у такому знанні стала суспільною необхідністю, то вона скоро утвердиться під привабливою назвою – регіонологія.

Література:

1. Вільям Барнз, Ларрі Ледебур. Нові регіональні економіки. Львів, 2003.
2. Білорус Олег. Глобалізація і національна стратегія України. Броди, 2001.
3. Билл Гейтс. Дорога в будуще. Москва, 1996.
4. Бубенко П.Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку. – Харків, 2002.
5. Вільям Барнз, Ларрі Ледебур. Нові регіональні економіки.
6. Бутко М.П. Регіональні проблеми інноваційно-інвестиційних трансформацій в Україні // Вісник Академії економічних наук України, Науковий щорічник, 2003, № 2 (4).
7. Дзюба Іван. Національна культура як чинник майбуття України // Слово Просвіти. – С. 17 (95), 27 липня 2001 р.
8. Дзюба Іван. Церковне становище в Україні // Джерела відродження духу, відродження України, 2002, № 2.
9. Долішній М’арян. Чим більше інновацій, тим швидший розвиток. Відмінності державної регіональної політики в Західних областях України // Стратегія реформи. К., 2003.
10. Закон України. Про внесення змін до деяких законів України щодо спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків // Урядовий Кур’єр 16 червня 2004 р.
11. Злупко С.Н. Занятость и кибернетика // ИНИОН А НСССР. – М., 1984.
12. Жук М. Експортний потенціал регіону. Теорія методологія, практика. – Чернівці: Рута, 2002.
13. Жулканич О. Регіон в системі зовнішньоекономічних відносин. На покладі Закарпатської області. – Ужгород, 2001.
14. Коваль О.П. Регіональний розвиток: погляд на сто років вперед // Регіональні перспективи. - № 7-8, 2003.
15. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975.
16. Крайник О. Економічний розвиток регіону. Львів. – 2002.

17. Кульчицький Б. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація. – Львів, 2003.
18. Кучма Л.Д. Інноваційна стратегія українських реформ // Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України. Матеріали науково-практичної конференції. К., 2003.
19. Лисенко Ю., Сергеева Л. Структура цілей управління регіоном // Економіка України, 2004. - № 5.
20. Регіональна політика та механізми її реалізації. К.: Наукова думка, 2003.
21. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития. – К.: Наукова думка, 1997.
22. Словник іншомовних слів // Під. ред І.В.Льохіна і проф. О.М.Петрова. – Київ, 1959.
23. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії. – Львів, 2003.
24. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи. К.: 2003.
25. Экономическая энциклопедия. Т.3. – М., 1979.
26. Янукович В.Ф. Програма діяльності уряду і питання інноваційної політики // Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України. Матеріали науково-практичної конференції. К., 2003.
27. Regional Economic Planning Techniques of Analysis for Less developed as. Paris, 1961.
28. The Handbook of Economic Sociology. Neif Smelser and Richard Swedberg ... t.rs. New York, 1994.

Писаренко С.М.

СУСПІЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ СИСТЕМИ В ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ РЕГІОНАЛІЗМУ

Наукове обґрунтування поняття суспільно-територіальних систем безпосередньо пов'язане з визначенням регіону як об'єкта наукового дослідження.

У найбільш загальному вигляді регіони можна розглядати як просторові системи різного масштабу і змісту (природні, політичні, історико-культурні, конфесійні, економічні та інші) [8].

Сучасний підхід до визначення регіону є результатом розвитку теорії регіоналістики ХХ століття. Так з першої половини ХХ століття в науці ствердилася регіональна парадигма, яка базувалася на двох основних

підходах до поняття регіон з точки зору розвитку територіальних господарських систем.

Перший розглядав регіон як просторову систему під кутом зору галузевих просторових складових. Другий підхід базувався на виділенні інтегральних регіонів, в межах яких відбувався синтез галузевих територіальних систем [9].

Сучасний науковий підхід визначає однією з головних ознак регіону наявність (домінування) внутрішніх (економічних, соціальних та інших) зв'язків, які є більш розвиненими по відношенню до зовнішніх, що дозволяє розглядати регіон як територіальну систему – складову територіальної організації суспільства.

Як система регіон повинен мати такі іманентні ознаки:

- індивідуальну специфіку, яка відрізняє один регіон від інших;
- єдність і взаємопов'язаність регіональних (природно-ресурсних, економічних, соціальних та інших) елементів, що дозволяє при дослідженні даного регіону застосовувати системний підхід, тобто розглядати його як суспільно-територіальну систему.

Теоретичні підходи вимагають визначення критеріїв територіальної однорідності і функціональної самоорганізації, наявності певних економічних, соціально-політичних функцій регіонів. Основа виділення регіону – його територіальна сутність. Важко точно назвати межі, в яких територію можна рахувати цілісною, тобто існування регіону як територіальної системи.

Для визначення регіону як територіальної системи необхідно проаналізувати його функціонально-економічну сутність і взаємозв'язок із розвитком систем розселення, які визначають його існування.

З точки зору просторового розвитку в регіоні повинні оптимально бути збалансовані функціональні (вертикальні), територіальні (горизонтальні) і часові (динамічні) зв'язки, які формують суспільно-територіальну систему

Серед чинників, які впливають на регіональну диференціацію, що веде до формування суспільно-територіальних систем, на думку канадського автора Dennis C. Doherty, слід виділити: природні ресурси; природні умови: міжнародну торгівлю; регіональні конкурентні і економічні переваги; віддаленість від ринків; рівень освіти населення; інвестиційну політику [5, с. 327].

На думку українських вчених, можна назвати такі чинники

ідентифікації регіонів, що впливають на формування їх суспільно-територіальних систем, як: спільне географічне положення; територіальна єдність; відносна природнокліматична однорідність; подібна спеціалізація; спільна виробнича і соціальна інфраструктура; наявність стійких економічних внутрішніх зв'язків; формування спільних інтересів територіально-адміністративних одиниць у проведенні єдиної регіональної політики; відносна демографічна єдність; якість людського капіталу. Необхідно також враховувати інвестиційну привабливість та інвестиційну ємність, характер внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків [4, с. 59].

В умовах перехідної економіки України різні автори додають ще інші ознаки, які впливають на процес регіонотворення і тим самим на формування суспільно-територіальних систем. До них можна віднести “інтегроване середовище”, “наявність розвинутої інфраструктури” тощо [3, с. 46].

Визначення суспільно-територіальних систем базується на теоретичній моделі регіоналізації, в основу якої покладені: системність, ієрархічність, динамізм, відкритість, стійкість. Системність полягає в тому, що регіон являє собою суспільно-територіальну модель, яка характеризується певною структурою. Основні її елементи тісно пов'язані між собою і взаємозалежать одна від одної. Порушення одного з елементів викликає зміну всієї структури.

На думку Я. Корнаї, головними якостями системної парадигми є: дослідження системи в цілому та взаємозв'язків між цілим та його частинами; тісна ув'язка існуючої організації суспільства з історичним процесом; визначення наявних у всіх системах власних недоліків чи дисфункцій, специфічних саме для них тощо [2, с. 10-12].

Ієрархічність передбачає наявність базових складових, що істотно впливають на субрегіональні структури, яким вони підпорядковуються.

Динамічність передбачає значні зміни, які можуть характеризувати регіональні процеси.

Враховуючи такий підхід можна визначити особливості суспільної самоорганізації, які забезпечують функціонування територіальних систем:

- ринок праці, який локалізується в просторі і визначає маятникову міграцію робочої сили різного напрямку і різної частоти;
- передумови, необхідні для розвитку виробництва для забезпечення масового споживчого попиту;
- ефективне функціонування відносно завершеної інфраструктурної мережі;

- розвиток виробництва малого і середнього бізнесу, який формує відносно самодостатній ринок товарів і послуг;
- забезпечення умов які можуть сприяти проведенню ефективної екологічної політики і покращання якості життя населення;
- розвиток системи професійної освіти і підвищення кваліфікації, що відповідає структурі робочих місць, які існують і створюються [10].

Крім того, можливо враховувати гомогенність території за типом урбанізації, особливостей економічної діяльності.

Формування теорії суспільно-територіальних систем відноситься до 90-х років ХХ ст. Воно пов'язане з розвитком теорії конкуренції європейських міст (К. Джексона-Батлера, Шагера та Я. Ван Вісента), локального партнерства (М. Гедеса), регіональної конкуренції (С. Харгі, М. Харба, Л. Альбректса), нового регіоналізму (М. Кітінга), соціального кластеру (А. Родрігеса-Поле), стратегії просторового планування (В. Солета, А. Фалуазі) та інших.

У ХХІ ст. поняття суспільно-територіальної систем пов'язано з інтегральною парадигмою, в основу якої покладені нові уявлення про регіони як складні об'єднанні ієрархічні системи різного таксономічного рівня.

Модель регіоналізації носить відкритий поліструктурний характер, тобто передбачає на кожному ієрархічному рівні розвиток технологічних, економічних, соціальних, економічних і політичних зв'язків.

Теорія соціального кластера Андреса Родрігеса-Песе (Лондонська школа економіки) дозволяє формувати парадигму “суспільно-територіальна система як соціум”. У відповідності з нею кожна заселена територія має свою соціальну структуру, ментальність, історичні та інші цінності [6, с. 441-459]. У зв'язку з цим регіональна структурна політика повинна базуватися на аналізі таких показників, як рівень безробіття, рівень доходів населення, динаміка структури зайнятості тощо.

Але в той же час суспільно-територіальна система виступає як “... підсистема інформаційного суспільства чи як безпосередній учасник інтернаціоналізації та глобалізації економіки» [1, с. 84].

Суспільно-територіальні системи формують своєрідний “суспільний ландшафт” країни. Вони характеризують структурування процесу виділення в просторі природно-ресурсних, інформаційних, господарських, екологічних, соціокультурних, інституційних, політичних систем. Об'єктивною основою формування суспільно-територіальних систем є система розселення.

Це пояснюється тим, що суспільно-територіальні системи є місцем перетину інтересів населення, яке проживає на даній території; підприємств, що ведуть господарську діяльність; територіальних органів влади; загальнонаціональних органів влади, які висловлюють як національні інтереси, так і інтереси найбільших національних компаній.

Прикладом може бути західна суспільно-територіальна система, яка формується на основі західної системи розселення. Відповідно до її структури, яка складається із семи регіональних обласного рівня систем розселення, можна виділити сім суспільно-територіальних підсистем (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Чернівецька, Закарпатська). Ядром системи розселення, як і відповідної суспільно-територіальної системи Західного регіону є місто Львів, який у 3,2 – 6,2 рази має більшу чисельність населення ніж інші обласні центри регіону.

Для західної суспільно-територіальної системи як і для відповідної системи розселення, на основі якої вона формується, характерним є недостатній розвиток внутрішньорегіональних зв'язків, що створює значні відмінності між регіональними підсистемами у рівнях їх соціального, економічного розвитку.

Методологічний підхід до регіонів як до суспільно-територіальних систем дозволяє забезпечити їх комплексний соціально-економічний розвиток, тобто такий, реалізація якого зробить регіони здатними забезпечити потреби своїх громадян за рахунок раціонального використання своїх внутрішніх ресурсів, розвитку в першу чергу внутрішньорегіональних зв'язків.

Розвиток суспільно-територіальних систем, недопущення їх значної диференціації за рівнем соціально-економічного розвитку, забезпечення ефективного функціонування регіональних і загальноукраїнського ринків, укріплення економічних основ територіальної єдності країни, розвиток міжрегіональних інфраструктурних систем, удосконалення економічного районування є важливими напрямками проведення регіональної політики України.

Методологічний підхід до регіонів як суспільно-територіальних систем повинен змінити нашу уяву про просторову організацію нашої країни. Старі просторові схеми як “економічний ландшафт”, який визначався технологічним сполученням і ціною факторів виробництва, повинні бути скоректовані на створення життєвого середовища, сприятливого для людини. Це може бути неоіндустріальна парадигма

територіального розвитку, яка базується на новому єднанні інноваційної економіки і людських ресурсів, середовища життя, головною ознакою яких стає якість життя.

З інституційної точки зору регіон як суспільно-територіальна система являє собою той територіальний рівень, якому можуть бути надані повноваження планування і програмування його розвитку. Це саме той рівень, на якому починається проявлятися ознаки конкуренції за капіталовкладення, інвестиції, а у зв'язку з цим виникає необхідність у управлінських інституціях, які повинні мати функції координації і визначати інвестиційні пріоритети регіону.

Інституційні схеми суспільно-територіальних систем повинні відповідати наступним вимогам:

- державна регіональна політика повинна забезпечити перехід від індустріальної до інноваційної (неіндустріальної) моделі розвитку, а також загальне зростання конкурентоспроможності країни та її регіонів;
- регіональна політика повинна базуватися на інтелектуальних технологіях стратегічного планування;
- інституційні форми політики регіонального розвитку повинні враховувати реальності політичної ситуації і особливості соціокультурного середовища [7].

Постає питання наскільки ефективно в сучасних умовах можливо вирішувати питання конвергенції і дивергенції суспільно-територіальних систем.

Вже з 30-х років ХХ століття досвід регіональної науки приніс в кейсіанську теорію ідею вирівнювання територіальних нерівномірностей, необхідність визначення для окремих територій власних цілей, які б були направлені на трансформацію економічного базису регіону [11]. В результаті регіон розглядався як суб'єкт соціально-економічної діяльності.

З 1933 року в західних країнах почали розроблятися багатocільові програми регіонального розвитку, які базувалися на довгостроковому плануванні і комплексному управлінні природними, соціальними, економічними ресурсами регіону.

З кінця 60-х років розвиток світової регіоналістики був пов'язаний із концепцією «полосів росту» Ф. Перру, який динаміку економічного росту регіонів пов'язав із їх територіальною і галузевою концентрацією [12].

Саме цей підхід сприяв практиці часткового фінансування регіональних проектів з боку як держави, так і регіону, місцевої влади, що

повинно було підсилити єдність інтересів всіх груп населення відносно регіонального розвитку.

Методи регіонального планування пізніше були використані в 1965р. при створенні Анпалачської регіональної комісії, яка в своїй діяльності задіяла як приватні підприємства, так і широкі верстви населення.

У 70-80 роках розповсюдження набула теорія відносних регіональних переваг, яка передбачала намагання кожного регіону максимізувати дохід на основі розширення експортної діяльності.

У сучасних умовах цей підхід пов'язаний, на думку регіоналістів, із переходом до регіональних стратегій самозабезпечення, тобто стратегій активного саморозвитку регіонів як суб'єктів конкуренції і конкурентоспроможності. В результаті такого підходу регіони стали розглядатися як носії конкурентних переваг і як складові частини просторової економічної системи держави, світу, в якій панує саме конкуренція. Таким чином, в умовах розвитку ринкових відносин, особливо в трансформаційних економіках, суспільно-територіальні системи знаходяться під впливом не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників. Значення останніх посилюється в умовах глобалізації світової економіки.

В цих умовах особливого значення набуває вибір інвестиційних, експортних стратегій регіонів. Кожний регіон повинен запропонувати такі конкурентні переваги, ефективне використання яких зможе забезпечити йому переваги як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Виникає необхідність посилення інноваційної складової розвитку суспільно-територіальних систем.

Це приводить до того, що їх економічна підсистема повинна розглядатися з точки зору інноваційної та інвестиційної активності в контексті конкуренції територіальних умов господарювання, експортних можливостей, які сприяють розширенню позицій регіону як на національному, так і на міжнародному ринках. Таку стратегію регіону можна розуміти як концепцію активного його саморозвитку в конкурентному середовищі.

Таким чином, на зміну парадигми соціально-економічного вирівнювання повинна прийти парадигма, яка базується на використанні специфічних характеристик ресурсів суспільно-територіальних систем регіонів різних рангів, на врахуванні цих відмінностей.

Українське суспільство стоїть перед завданням нової організації життєвого суспільного простору держави. «Нова регіоналізація» пов'язана з наданням нового змісту поняттю адміністративний регіон. Отже,

повинно відбуватися формування нових “культурно-економічних” регіонів (суспільно-територіальних систем), що являють собою спільноти, засновані на просторовій локалізації певних видів діяльності, центром якої є управління фінансами і власністю, розробка нових технологій, створення необхідної для цього інформаційно-комунікаційної інфраструктури, сфери різноманітних соціально-культурних чи інших послуг, формуванні регіональних ринків, їх сегментації. Такі спільноти орієнтовані на перехід до постіндустріального суспільства.

У той же час необхідно розробляти механізми регулювання розвитку суспільно-територіальних систем на основі підсилення їх взаємодії. До таких механізмів у першу чергу слід віднести науково-технічні, інноваційні, а також організаційні (просторове планування і прогнозування) з їх інформаційно-аналітичним супроводженням і моніторингом.

Література:

1. Гранберг О. Г. Основы региональной экономики. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
2. Корнаи Я. Системная парадигма // Вопросы экономики. – 2002. – №4. – с. 10-12.
3. Мазур А. Методологічні аспекти становлення та розвитку регіональної економіки // Економіка України. – 2000. – №4. – с. 44-48.
4. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи. – К.: 2003.
5. Doherty M. Marking economic choices. – Toronto: Copp Clark Pitman. – Ltd., 1992.
6. Rodriguez-Pose A. Social Conditions and Economic Performance: The Bond Between Social Structure and Regional Growth in Western Europe // International Journal of Urban and Regional Research. – 1998. – #22 (3). – P/ 441-459/
7. <http://www.regionforum.ru/library/.nn/>
8. Dictionnaire de Geopolitique. Sous la direction de Yves Lacoste. – Paris, 1995.
9. Джонстон Р.Дж. География и географы. – М., 1987.
10. Keating M. The Invention of Regions. Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe. Consortium for Political Research. – OSCO, 1996.
11. Regional Economic Development. Essays in honour of Francois Perroux// Ed. by B. Higgins and D.I. Savose. – Boston, L, Sydney, Wellington, 1988.
12. Perroux F. Note sur la Notion de pole de croissance // Economique Appliquee, Seie D. Paris, 1955, NS, Perroux F.L. Economie au XXe siecle. – Paris, 1969.

**ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ
ПЕРСПЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ
(НА МАТЕРІАЛАХ АР КРИМ)**

В Україні в умовах демонтажу адміністративної економіки підвищується актуальність і посилюється необхідність прогнозування регіонального соціально-економічного розвитку. Це обумовлено, по-перше, необхідністю ліквідації диспропорцій у територіальній структурі національної економіки в результаті недооцінки територіального поділу праці, усунення неефективного використання місцевого природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу, нейтралізації надмірного забруднення навколишнього середовища тощо, які сформувалися в період існування командно-адміністративної системи, по-друге, гострою потребою уникнення деструктивних процесів на різних ієрархічних рівнях (локальному, регіональному, національному) при впровадженні ринкових перетворень, по-третє, необхідністю формування ефективного поступу регіонів в найближчій і віддаленій перспективі.

Як зазначено в передмові до фундаментальної праці за редакцією В.М.Геєця „Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку” (2003), „на відміну від пройденого шляху трансформації, який засновувався на засадах масового прагнення до нормалізації суспільства і економічного життя та вибудови каркасу ринкової економіки у відповідності до логіки і законів цивілізованого розвитку, настав принципово новий етап перетворень, пов’язаний із формуванням нового суспільства, яке повинно мати постіндустріальний характер. Такі перетворення набуватимуть ясно вираженого характеру і не зможуть бути реалізованими, наприклад, за типовими рекомендаціями „Вашингтонського консенсусу” чи „Поствашингтонського консенсусу”, бо мають спиратися на власну економічну стратегію, що базується, передусім, на новій соціокультурній парадигмі” [1, с.25]. Очевидно, що сказане стосується як економіки країни загалом, так і кожного з його

регіонів зокрема.

Ось чому так важливо розробити основні концептуальні внутрішні важелі перспективного розвитку регіонів, які повинні забезпечити належне місце цих регіонів у структурі національної економіки. З точки зору забезпечення ефективного перспективного поступу кожного регіону України розв'язання такого завдання можливе при розробці та обґрунтуванні багатоваріантних концепцій соціально-економічного зростання того чи іншого в умовах наявних в його межах ресурсів.

Таким чином є очевидним, що дослідження проблем, пов'язаних з розробкою концепцій соціально-економічного зростання регіонів, орієнтованих на оптимізацію використання наявних в їх межах ресурсів та вибір стратегічного напрямку розвитку кожного з регіонів України, є надзвичайно актуальним в наш час.

Зазначимо, що проблеми прогнозування та управління соціально-економічним розвитком регіону в умовах побудови ринкової економіки знайшли висвітлення в публікаціях багатьох вітчизняних дослідників, зокрема, таких як Н.Багров, Г.Балабанов, В.Геєць, М.Долішній, Б.Данилишин, А.Єпифанов, С.Іщук, Ф.Заставний, С.Злупко, Б.Кваснюк, С.Кіреєв, В.Кравців, В.Куценко, І.Лукінов, В.Мікловда, І.Михасюк, В.Павлов, Я.Побурко, В.Поповкін, Л.Руденко, І.Сало, Д.Стеченко, В.Симоненко, В.Тарасенко, В.Тимчук, А.Федоренко, М.Чумаченко, О.Шаблій, Л.Шевчук, О.Яременко.

Такі проблеми активно вивчаються і за кордоном. Так, в Україні викликають інтерес праці іноземних регіоналістів, які активно співпрацюють з українськими вченими в площині взаємного використання досвіду дослідження регіонів і формування регіональної політики країни. Серед таких регіоналістів О.Гранберг (Росія), П.Кузьмішин (Словаччина), О.Літовка (Росія), З.Макела (Польща), Р.Патора (Польща), І.Полуляк (Німеччина), Д.Стефанович (Югославія), В.Фатєєв (Білорусь), Р.Федан (Польща) та інші.

Проте низка питань теоретичного та методичного характеру вимагає поглиблених досліджень. Зокрема, на сьогоднішній день недостатньо вивчені зовнішні й внутрішні ризики регіонального розвитку, відсутні обґрунтовані методичні рекомендації по їх врахуванню при розробці прогнозних документів, потребують вдосконалення механізми управління регіональними економічними системами, слабо пророблені питання врахування національних пріоритетів при окресленні напрямків соціально-економічного розвитку конкретного регіону, вимагають нових

підходів шляхи визначення регіональних детермінант соціально-економічного зростання тощо.

Організація досліджень відзначених та інших проблем і висвітлення отриманих в процесі їх здійснення результатів сприятиме формуванню наукової основи для розробки концепцій перспективного соціально-економічного зростання в умовах оптимального використання наявних в межах регіону природних та соціально-економічних ресурсів, що в кінцевому випадку забезпечить повноцінне, стабільне й життєздатне на глобальному рівні зростання національної економіки в цілому.

В нових можливих концепціях соціально-економічного зростання Криму повинні бути максимально відображені регіональні та загальнонаціональні інтереси через призму сучасних завдань соціально-економічного зростання регіону. Зазначимо, що така постановка завдання є надзвичайно складною і важкою для реалізації. Хоча проблема узгодження різнорідних інтересів є однією з найважливіших в економічній теорії і в соціальних науках взагалі, існують докази про відсутність раціонального правила суспільного вибору (достатньо згадати теорему К.Ерроу, яку називають теоремою про неможливість). В основі цих доказів лежить постулат про те, що раціональний суспільний вибір не може бути компромісним.

Разом з тим, в наш час не може бути й мови про безкомпромісний суспільний вибір. Очевидно, такий вибір слід хоча б максимально можливо наблизити до раціонального.

В наш час постійно розробляються й уточнюються концепції перспективного розвитку регіонів. Аналогічне можна сказати й про АР Крим: для цього регіону також постійно розробляються, аналізуються науковцями, обговорюються громадськістю стратегії й концепції соціально-економічного розвитку [2; 3 та ін.].

Нові концепції соціально-економічного зростання Криму повинні враховувати ті нароби, які вже є, тобто такі концепції не можуть не бути в певній мірі спадкоємними. Це не означає, що в таких концепціях однозначно повинні прийматися рішення, які були закладені в попередніх прогностичних концепціях чи документах. Очевидно, варто враховувати досвід рішення аналогічних завдань у минулому, однак не обмежуватися лише цим досвідом в інтересах пошуку найбільш раціональних шляхів розвитку регіональної суспільної системи.

В науковій літературі відзначається, що існує три типи економічного передбачення. Перший тип є простим вивченням ринку, заснованим на

даних надходження, віковому складі населення, утворенні домашніх господарств і очікуваних потребах, котрі використовуються фірмами для угадування наперед вимог споживання, складання підсумкового інвентаризаційного опису та схвалення нової продукції. Другий і найстандартизований тип є створенням часових послідовностей макрозмінних — наприклад, показників оптової торгівлі й споживацьких цін, промислової продукції, продуктивності сільського господарства, обсягу незайнятості й тисячі інших пунктів — котрі слугують показниками ділової активності і які об'єднуються для здійснення передбачень про стан економіки. Третій і найбільш ускладнений тип є економетричною моделлю, котра завдяки визначенню дійсної взаємодії вирішальних змінних у системі прагне відтворити реальність економічної системи загалом у її справжності.

Відповідно до тих трьох типів, нові концепції соціально-економічного зростання Криму можуть бути побудові у вигляді:

1. Економічних теорій.
2. Стратегій соціально-економічного розвитку.
3. Сучасних регіональних економічних моделей, побудованих в контексті зміни регіонально-економічної парадигми.

Вони можуть бути в формі наукових публікацій, прогнозних документів чи проектів.

На сьогоднішній день особливо актуальними є концепції соціально-економічного зростання регіонів, розроблені у вигляді стратегій їх соціально-економічного розвитку.

Зазначимо, що всі вони створені чи будуються з урахуванням основних положень низки документів, створених на національному ієрархічному рівні управління:

- розпорядження Президента України від 21.12.2001р. №372 “Про підготовку проекту Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” та відповідного доручення прем'єр-міністра України;

- наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 № 224 “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку”;

- розпорядження Президента України від 8.11.2002р. №385 “Про розроблення проекту Стратегії економічного та соціального розвитку України до 2011 року” та відповідного доручення прем'єр-міністра України;

- постанови Кабінету Міністрів України від 28.04.2003р. № 621 “Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання державного бюджету”.

АР Крим є складовою національного господарського комплексу України, а тому при розробці стратегії соціально-економічного розвитку цього регіону також необхідно базуватися на основних положеннях названих вище документів. До речі, про це вже говорилося в попередніх параграфах.

Разом з тим, Стратегія соціально-економічного розвитку АР Крим як важливий державний документ повинна містити в своїй основі одну чи кілька альтернативних концепцій соціально-економічного зростання цього регіону. Вона повинна бути спрямована на виконання таких завдань:

- підвищення добробуту та якості життя мешканців АР Крим;
- забезпечення умов для гармонійного і всестороннього розвитку особистості;
- організацію і координацію майбутньої діяльності республіканських органів влади АР Крим, самоврядування, громадських і суспільних інституцій в рамках єдиної політики України, що забезпечить інтеграцію усіх сфер розвитку цього регіону в національний господарський комплекс;
- формування позитивного іміджу АР Крим, поширенню інформації серед широкого кола громадськості, урядових установ, іноземних організацій, а також вітчизняних та іноземних інвесторів;
- визначення та реалізація головних пріоритетів розвитку області, а також програм державної підтримки регіонального розвитку;
- формування стратегічних пріоритетів розвитку територій, як основи для діяльності територіальної громади, органів місцевого самоврядування та підприємств.

В концепціях соціально-економічного зростання будь-якого регіону, в тому числі і АР Крим повинна бути закладена основна чи головна мета розвитку досліджуваної територіальної суспільної системи. Вона повинна бути відображенням результату, який має бути отриманий в ході реалізації Стратегії. Таким результатом мають бути показники-індикатори, які засвідчуватимуть стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим в таких масштабах, які здатні забезпечити підвищення якості та поліпшення способу життя населення регіону в умовах науково обґрунтованого використання наявних природних ресурсів АР Крим та збереження стійкості природного середовища цього регіону. Безумовно, стратегічна мета повинна бути підкріплена

стратегічними цілями розвитку регіону.

Прогнозні горизонти стратегії соціально-економічного зростання АР Крим повинні бути такими ж, як і в стратегії України. Це не тільки полегшить здійснення моніторингу реалізації соціально-економічного розвитку, але й дозволить верифікувати вірність теоретичних положень, закладених в стратегії. Сказане вимагає дотримуватись цих горизонтів і при розробці концепцій соціально-економічного зростання.

Необхідно зазначити, що всі варіанти концепцій соціально-економічного зростання АР Крим повинні бути представлені авторами чи розробниками для ознайомлення органам влади всіх ієрархічних рівнів.

Ми поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що стратегічні цілі повинні бути спрямовані на інтенсифікацію економічного розвитку загалом, а не в першу чергу на соціальну сферу: тільки економічне зростання може допомогти створити можливості як для розвитку соціальної сфери, так і для підвищення рівня життя населення.

В концепціях соціально-економічного зростання АР Крим мають бути не тільки описування намірів та очікувань, а повинні передбачатися ефективні адміністративні, інституційні, економічні та фіскальні інструменти, які можуть бути використані на практиці.

Необхідно передбачити шляхи реструктуризації застарілого промислового комплексу АР Крим, що дозволить вивільнити фінансові кошти, які витрачались на підтримку неефективних підприємств, та інвестувати їх у програми, спрямовані на підвищення життєвого рівня населення, збільшення привабливості регіону для інвесторів та туристів.

Очевидно, слід передбачити й формування сприятливого підприємницького середовища, що дасть можливість розвиватись місцевому бізнесу. В АР Крим необхідно створити міжрегіональні центри підприємництва, розвинути мережу взаємозв'язків та контактів між підприємствами, організаціями підтримки бізнесу та науково-дослідними інституціями. Збільшення конкурентоспроможності економіки АР Крим на міжнародному та внутрішньому ринках буде досягатись завдяки творчій адаптації та дифузії інновацій, а також використанню потенціалу регіону, розташованого між ринками держав Чорноморського регіону та зростаючими ринками України та Росії.

Без сумніву, всі концепції соціально-економічного зростання АР Крим повинні передбачити максимально можливе збереження унікальних культурних та природних особливостей, які в перспективні можуть стати базою не тільки для традиційних, але й нових видів економічної діяльності.

Вони повинні враховувати основні стратегічні переваги соціально-економічного розвитку цього регіону, в числі яких можна назвати:

- вигідне географічне розташування, що є сприятливою передумовою для розвитку зовнішньоекономічної діяльності;
- наявність унікального природно-ресурсного потенціалу, в тому числі туристичних, мінеральних вод, кліматичних та інших ресурсів;
- високий рівень забезпеченості лікувальними і рекреаційними ресурсами;
- відносно високий потенціал розвитку наступних галузей економіки: промисловості, сільського господарства, рекреації (туризму, санаторно-курортного господарства), науки і освіти та ін.;
- наявність потужного соціально-економічного ядра в центрі АР Крим - міста Сімферополя - осередку концентрації значного промислового, наукового, освітнього, туристичного, трудового потенціалу;
- наявність висококваліфікованого трудового потенціалу з доволі високою культурою і традиціями праці;
- наявність розвинутого освітньо-наукового комплексу.

Розробка нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим повинна включати механізми подолання наступних найскладніших для регіону проблем:

- низький рівень реальних доходів населення;
- деформовану структуру споживання населенням матеріальних благ, соціально-культурних та побутових послуг;
- звужену свободу вибору зайнятості населення, низькі темпи розширення місткості регіонального ринку праці, неконтрольовані умови праці та характеру трудової діяльності, незадовільну економічну базу відтворення трудового потенціалу;
- відсутність регіональних соціальних стандартів в сфері інфраструктурного обслуговування тимчасового і постійного населення;
- різке погіршення демографічних та медико-соціальних характеристик населення, порушення традиційного укладу формування сімейних відносин, ріст числа неповних сімей, загострення проблем виховання дітей;
- порушення відповідальності за реалізацію суспільно-правових гарантій населенню, деформацію систем соціального захисту й

соціального забезпечення найбідніших верств населення;

- погіршення демографічної ситуації загалом в регіоні та в окремих поселеннях зокрема;

- ліквідації так званих “мертвих зон” в містах, зонах відпочинку тощо, тобто територій, зайнятих об’єктами, які повністю або частково не працюють; об’єктами соціальної інфраструктури, які не функціонують через відсутність фінансування; законсервованими об’єктами;

- дефіцит вільних територій для подальшого розвитку видів економічної діяльності, зокрема рекреаційної, для удосконалення функціонального зонування території в поселеннях.

Розв’язання перелічених вище та інших проблем має надзвичайно важливе значення не тільки в плані забезпечення нормальних умов життєдіяльності населення АР Крим, а й з точки зору перспективного розвитку цього регіону і його потенційної ролі в житті держави.

Таким чином вище відображені положення, які повинні бути спільними для всіх нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим.

Але, всі нові концепції можуть розрізнятися між собою методами, інструментами, засобами, тобто шляхами досягнення цього. Ці шляхи залежать від сценаріїв економічного і соціального розвитку АР Крим на найближчу і віддаленішу перспективу. В основі кожного сценарію лежать різні шляхи стабільного зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Кримі в таких масштабах, які будуть здатні забезпечити підвищення якості та поліпшення способу життя населення регіону в умовах науково обґрунтованого використання природних ресурсів та збереження стійкості природного середовища.

Сценарій 1. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного спрямування інвестицій на розвиток науково-промислового виробництва, а саме: необхідне створення наукотехнопарків (машинобудівного, приладобудівного, хімічного і нафтохімічного, легкого, харчового) наукотехнополісів на нових, сучасних технологіях. Це вимагатиме підтримки розвитку науково-дослідної сфери, проектно-конструкторських розробок, будівельного комплексу та інженерної й транспортної інфраструктури.

Безумовно, кінцевою метою соціально-економічного зростання за таким сценарієм, як і за будь-яким іншим, є поліпшення якості життя людей. Це вимагатиме, безумовно, збільшення доходів на душу

населення, а отже й збільшення обсягів виробництва зазначених вище галузей, що зумовить, навіть при впровадженні сучасних технологій, надзвичайно високе навантаження на довкілля. Тоді, в процесі його реалізації різко зростуть ризики регіонального розвитку АР Крим, у тому числі й ризики розвитку рекреаційного комплексу.

Отже, цей сценарій при його реалізації в найближчій перспективі може супроводжуватися найвищими ризиками регіонального розвитку в порівнянні з іншими сценаріями.

Сценарій 2. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного розвитку ринкової інфраструктури, що зумовить поліпшення інвестиційного клімату області й активізує розвиток традиційних для цього регіону видів економічної діяльності.

Цей сценарій є, на нашу думку, найменш передбачуваним за результатами, а тому його слід віднести до сценаріїв з високими ризиками регіонального розвитку.

Сценарій 3. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного розвитку аграрної сфери.

Реалізація такого сценарію є надзвичайно проблематичною у зв'язку з необхідністю впровадження рідкісних у світовій практиці високих сільськогосподарських технологій, прийнятних для такого регіону, як Крим, та забезпеченні цього виробництва висококваліфікованою робочою силою.

Сценарій 4. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного розвитку рекреаційно-туристичного комплексу та суміжних галузей сфери послуг. Це означає, що Крим повинен розглядатися як національна оздоровниця України, а, отже, держава повинна підтримувати фінансово втілення цього сценарію в життя.

У такому випадку більшість галузей господарського комплексу АР Крим повинні бути орієнтованими на повноцінне функціонування рекреаційного комплексу. При цьому, необхідно здійснити низку невідкладних заходів, а саме:

- забезпечити розширене відтворення всіх видів рекреаційних ресурсів;
- зміцнити, розширити і модернізувати матеріальну базу рекреаційного комплексу з метою збільшення обсягів послуг та їх диверсифікації;

- створити кластери (туристичний, лікувальний та інші) в межах рекреаційного комплексу;
- забезпечити виробництво необхідних товарів (від медичних препаратів до сувенірів) для забезпечення відпочиваючих;
- звести до мінімуму функціонування підприємств військово-промислового комплексу, металургійної й хімічної промисловості, важкого машинобудування з метою збереження унікального середовища АР Крим;
- забезпечити зміцнення і розвиток екологічного каркасу території регіону шляхом створення його нових елементів та збереження еталонних зон – заповідників та пам'яток природи.

Сценарій 5. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного розвитку навчально-освітнього та науково-дослідницького комплексу й створення ринку навчально-освітніх послуг.

Розвиток АР Крим за таким сценарієм дозволяє сподіватися на досягнення соціально-економічного зростання у віддаленій перспективі, що вимагатиме великих та неокупних на перших порах затрат.

Сценарій 6. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок пріоритетного розвитку видобутку і переробки риби, оновлення риболовного флоту та за рахунок послуг морського транспорту закордонного и каботажного плавання, забезпечення функціонування морської транспортної інфраструктури, агентування і фрахтування морського транспортного флоту і транспортно – експедиційних послуг.

Риболовний флот на даний час на 60% представлений промисловими суднами, що використовується для промислу риби та інших живих ресурсів моря. Інша частина флоту - це судна, призначені для промислу і обробки власного вилову риби. На частку промислово-переробних суден припадає 93% загальної валової місткості риболовних суден, 95% вантажопідйомності і 89% потужності. Згідно з цим сценарієм, необхідно оновити майже третину всіх морських суден в найближчий час, оскільки десята частина всієї кількості морських суден вже не придатна до експлуатації, ще частина стане непридатною в найближчий час.

В 2002 році морським транспортом закордонного і каботажного плавання АР Крим надано послуг на 4197,3 тис.дол.США (4,8% всього експорту транспортного комплексу регіону). У порівнянні з 2001 роком їх обсяг збільшився на 42,5%. Послуги морського вантажного транспорту

АРК в загальному обсязі названих послуг склали 68,6%, пасажирського – 31,4%.

Сценарій 7. Стабільне зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим забезпечуватиметься за рахунок компромісного пріоритетного розвитку промисловості, науки і освіти, рекреаційного комплексу та сфери послуг: протягом періоду до 2006 року пріоритетне значення матиме розвиток ринкової інфраструктури та сфери послуг, на другому етапі, тобто після 2006 року пріоритет отримає розвиток наукоємної промисловості. Умови глобалізації суспільного розвитку, посилення євроінтеграційних процесів у ХХІ ст. закладають підвалини нової моделі сучасного економічного розвитку, яка базується на здатності суспільства формувати, розповсюджувати і застосовувати знання - основного виробничого ресурсу, ефективного засобу досягнення соціальних і економічних результатів, висхідної основи продукування нових знань. Втілені у складних наукомістких технологіях, якісно новому технологічному рівні виробництва, високому освітньо-інтелектуальному людському потенціалі ресурси знання у більшій мірі, ніж інші виробничі фактори, визначають конкурентоспроможність конкретного регіону і країни в цілому, стають важливим чинником національної безпеки. Внаслідок цього освіта повинна послідовно перетворюватися у найважливішу соціальну цінність, що вимагає зміни підходів і принципів здійснення державної освітньої політики та механізмів фінансування освітньої галузі.

На нашу думку, цей сценарій є найбільш реалістичний на сьогоднішній день, оскільки він в певній мірі відображає інерційні тенденції розвитку господарського комплексу цього регіону.

Попередній аналіз ресурсів і можливостей АР Крим, зокрема визнання деяких з них національно-стратегічними, ускладнює остаточний вибір сценарію. Тим більше, що його впровадження в дійсність залежатиме від моделі розвитку АР Крим. Можливі моделі розвитку АР Крим в найближчій перспективі представлені в таблиці 1.

Зазначимо, що будь-яка з названих вище моделей, при умові її вибору як основної, повинна забезпечити соціально-економічне зростання АР Крим. Це означає, що валова додана вартість повинна зростати в цьому регіоні щорічно на 7-9%. Крім того, необхідно збільшити в 3-5 разів впровадження нових технологій та інноваційних знань, в тому числі зарубіжних.